فصلنامه بورس اوراق بهادار شمارهٔ ۱۷ بهار ۹۱ سال پنجم ــ تاریخ دریافت: ۹۰/۰۶/۱۲ ــ تاریخ پذیرش: ۹۱/۰۶/۱۳ ــ ص ۱۶۳- ۱۹۲

مدل مناسب حسابداری برای بانکداری اسلامی در ایران
با تأکید بر عقود مشارکتی

جعفر باباجانی[۱] / جواد شکرخواه[۲]

چکیده

قانون عملیات بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲ تصویب و به مورد اجرا گذاشته شده است، اما سیستم حسابداری مناسب و مورد نیاز برای ایفا و ارزیابی مسئولیت پاسخگویی حاکم بر الزامات این قانون تدوین و طراحی نشده است. به نظر برخی صاحب نظران سیستم حسابداری و گزارشگری مالی مورد استفاده در نظام بانکی کشور برای انجام عملیات حسابداری قراردادهای با نرخ معین مشکلی ندارد و اجرای آنها با به‌کارگیری استانداردهای حسابداری مصوب سازمان حسابرسی امکان‌پذیر است، اما سیستم مورد عمل از قابلیت‌های لازم برای اجرای قراردادهای دارای سود نامشخص (عقود مشارکتی)، به دلیل پیچیدگی و مشکلات محاسبهٔ سود مبتنی بر نتایج واقعی عملکرد، برخوردار نیست و به محاسبهٔ درست سود ناشی از این عقود منجر نمی‌شود. این درحالی است که نهاد استانداردگذار و مجامع حرفه‌ای حسابداری نیز تا کنون نسبت به ارائهٔ راه‌حل و رویه‌ای مناسب و مشخص برای اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا و رعایت الزامات مورد تأکید این قانون اقدامی نکرده‌اند. به همین دلیل و به لحاظ اهمیت این موضوع، در این تحقیق ضمن انجام مطالعات نظری با استفاده از روش دلفی و کسب نظر از ۹۶ فرد صاحب‌نظر، نارسایی‌های نظام حسابداری مورد استفادهٔ بانک‌ها شناسایی گردیده است. علاوه بر این، کاربرد «نظریه وجوه» و سیستم حسابداری حساب‌های مستقل همراه با «چارچوب مفهومی مبتنی بر مسئولیت پاسخ‌گویی»، مورد نظر خواهی قرار گرفت. بر اساس یافته‌های این پژوهش، عوامل کلیدی یک مدل حسابداری و گزارشگری مالی مبتنی بر مبانی قانونی عملیات بانکداری بدون ربا تبیین و پیشنهاد شده است.

واژگان کلیدی: بانکداری بدون ربا، عقود مشارکتی، نظریهٔ وجوه، حسابداری حساب‌های مستقل، چارچوب مفهومی مبتنی بر پاسخ‌گویی.

طبقه‌بندی موضوعی: G21.

۱. دانشیار حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی.

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبایی.

Archive of SID

www.SID.ir

مقدمه

تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد که حسابداری یک دانش اجتماعی و کاربردی است. دانشی که با محیط و اوضاع و احوال اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مناسبات حقوقی جامعه‌ای که در آن به کار گرفته می‌شود، رابطه‌ای ذاتی دارد. پژوهش‌های انجام شده در حوزهٔ نظری نیز حسابداری را شاخه‌ای از علوم اجتماعی می‌دانند که می‌تواند اثرات متقابلی بر جامعه داشته باشد (هافستد و همکاران (Hofsted, et al., 1980)، اچ.پریرا (Perera, 1989) هاپ وود(Hopwood, 1991)). از این‌رو، منطق حکم می‌کند که در بکارگیری مفاهیم نظری و استانداردهای حسابداری مختلف، شرایط، الزمات و ویژگی‌های محیطی جامعهٔ هدف در نظر گرفته شود. تجارب جهانی نیز این موضوع را تأیید می‌نماید. رواج چنین دیدگاهی در سال‌های اخیر، باعث شده تا سلسه‌ای از پژوهش‌ها درخصوص به تأثیر جهان‌بینی و ارزش‌های حاکم در جوامع اسلامی بر نظام حسابداری و گزارشگری مالی، توسط اندیشمندان مسلمان حسابداری صورت پذیرد. این گروه از اندیشمندان اعتقاد دارند که جهان‌بینی، اصول، اهداف و ارزش های اسلامی، از جوامع غربی متفاوت است و الزامات خاص و معاملات حرام در عرصهٔ اقتصاد و اجتماع تحت شریعت اسلام، نیازمند چارچوب، رهنمودها، اصول، قواعد و مفاهیم حسابداری متفاوتی است تا جامعهٔ اسلامی را در رسیدن به اهداف متعالی خود یاری رساند. به بیان دیگر، در جوامع اسلامی، اعتقادات دینی و موازین شرعی عامل اصلی تعیین‌کنندهٔ رفتارهای فردی و اجتماعی، در ابعاد مختلف اقتصادی و ... می باشد و نظام حسابداری به عنوان عاملی مؤثر در رفتارهای اقتصادی، از جایگاهی ویژه در این مباحث برخوردار بوده که نیازمند بررسی‌های علمی و تغییرات جدی قلمداد شده است.

به نظر برخی پژوهشگران حسابداری نظیر حمید (۲۰۰۰)، به کارگیری بی قید و شرط نظام حسابداری و گزارشگری مورد عمل فعلی، نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی مبتنی بر جهان‌بینی، ارزش‌ها و هنجارهای جوامع مسلمان باشد. از این‌رو، برای تطبیق عوامل کلیدی گزارشگری مالی مرسوم با قوانین و مقررات برگرفته از شرع مقدس اسلام در بازارهای مختلف پولی و مالی، انجام تحقیقات بنیادی در حوزه‌های نظری و کاربردی ضرورت می یابد. این امر به ویژه در حوزهٔ بانکداری اسلامی، به عنوان توسعه‌یافته‌ترین بخش نظام مالی اسلامی در جهان، از اهمیت در خور ملاحظه‌ای برخوردار است.

در ایران نیز، تصویب و اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا و ایفا و ارزیابی مسئولیت پاسخگویی ناشی از الزامات آن، از جمله مواردی است که بکارگیری کامل مبانی نظری و

Archive of SID

www.SID.ir

استانداردهای پذیرفته شدهٔ حسابداری حاکم بر واحدهای انتفاعی را برای بانک‌های کشور با دشواری مواجه می‌سازد. بنابراین به منظور فراهم نمودن زمینهٔ تحول در حوزهٔ حسابداری و گزارشگری مالی مرتبط با مبانی قانونی و الزامات شرعی ناشی از اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا، انجام یک مطالعهٔ تحقیقی بنیادی را در حوزهٔ بانکداری اسلامی اجتناب‌ناپذیر کرده است.

بیان مسئله

در حال حاضر، یکی از مهم‌ترین نهادهای مالی در جذب سپرده‌های مسلمانان، بانک‌های اسلامی هستند. دامنهٔ فعالیت این قبیل بانک‌ها با برخورداری از ویژگی‌هایی نظیر منع بهره، مشارکت در سود و زیان و همچنین امتناع از فعالیت‌های حرام در فعالیت‌ها، به طور فزآینده‌ای در حال گسترش است. اغلب افرادی که با بانک‌های اسلامی تعامل می‌کنند، در درجه اول می‌خواهند اطمینان حاصل کنند که منابع مالی مورد سرمایه‌گذاری آنها در عملیات حلال به کار گرفته می‌شود. به علاوه، سرمایه‌گذاران مسلمان نیز مانند تمامی افراد، به منظور افزایش ثروت و دستیابی به بازده قابل قبول سرمایه‌گذاری می‌کنند. این خواسته، مشروع و با شریعت اسلام نیز منطبق است.

بنابراین، جذابیت بانک‌های اسلامی برای مسلمانان را می‌توان در دو عامل خلاصه نمود. دلیل اول و اساسی این موضوع، رعایت شریعت در معاملات و روابط با سهامداران، سپرده‌گذاران یا سایر افرادی است که وجوه نقد آنها توسط این بانک‌ها سرمایه‌گذاری می‌گردد. عامل تأثیر گذار دیگر در انتخاب یک بانک اسلامی توسط مسلمانان برای سرمایه‌گذاری یا سپرده‌گذاری وجوه نقد و یا معامله به جای بانک اسلامی دیگر، به ارزیابی و اطمینان از توانایی بانک مورد نظر در حفظ سرمایهٔ فرد در سطحی مطمئن و دستیابی به نرخ بازده متناسب با خطر سرمایه‌گذاری برای سهامداران و دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری بستگی دارد. فقدان چنین اطمینانی می‌تواند تعامل مسلمانان با بانک‌های اسلامی را متوقف سازد. ایجاد چنین اطمینانی در سپرده‌گذاران و سهامداران مستلزم استفاده از ابزارهای مناسب نظیر سیستم حسابداری و گزارشگری مالی است. این سیستم از طریق فراهم‌آوردن اطلاعات مربوط، به استفاده‌کنندگان کمک می‌کند تا از رعایت اصول شریعت اسلام توسط بانک و توانایی آن در حفظ سرمایه و تحقق نرخ بازده مناسب برای وجوه سرمایه‌گذاری شدهٔ صاحبان سهام و دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری، مطلع گردیده و میزان دستیابی به این اهداف را مورد ارزیابی قرار دهند. بنابراین، حسابداری مالی نقش مهمی در ارائهٔ اطلاعات مورد نیاز کاربران صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی، برای ارزیابی رعایت احکام شریعت اسلام توسط بانک، بازی می‌کند (سازمان حسابرسی،

Archive of SID

www.SID.ir

نشریهٔ ۱۶۴، ۱۳۸۲). به همین دلیل، تدوین مدل حسابداری مناسبی که از قابلیت‌های لازم برای ایفای مؤثر این نقش برخوردار باشد اهمیتی مضاعف خواهد یافت.

به لحاظ اهمیت و ضرورت موضوع، اقدامات و تحقیقات درخور ملاحظه‌ای توسط مراکز علمی و پژوهشی جوامع مسلمان نظیر بانک توسعهٔ اسلامی(IDB)[1] انجام شده است. این اقدامات منجر به تأسیس سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (AAOIFI)[2] در سال ۱۹۹۱ م. - با هدف تهیه و تدوین استانداردهای حسابداری، حسابرسی، حاکمیتی و اخلاقی مربوط به فعالیت نهادهای مالی اسلامی با پیروی از اصول شرعی و در نظر گرفتن رویه‌ها و استانداردهای بین‌المللی- گردیده است . اما در ایران به‌رغم تصویب و اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲، برای تطبیق نظام حسابداری مورد عمل به نظام مطلوب حسابداری مبتنی بر الزامات شرعی مورد نظر قانون مذکور، اقدامی صورت نپذیرفته است. از این رو، نظام حسابداری و گزارشگری مالی بانک‌های کشور کماکان از الگوی حسابداری مرسوم در سایر نهادهای انتفاعی پیروی می‌نماید. این در حالی است که شورای پول و اعتبار و سازمان حسابرسی نیز تاکنون اقدام مؤثری برای ارائهٔ الگوی حسابداری مناسب به منظور اجرای کامل عملیات بانکداری بدون ربا انجام نداده‌اند.

بررسی وضعیت حسابداری و گزارشگری مالی در نظام بانکی کشور حاکی از آن است که در انجام عملیات حسابداری قراردادهای با نرخ معین (عقود مبادله‌ای)، به ظاهر مشکلی وجود نداشته و بکارگیری روش‌های فعلی پاسخگو است، ولی درخصوص قراردادهای دارای سود نامشخص (عقود مشارکتی)، به دلیل پیچیدگی و مشکلات محاسبهٔ سود مبتنی بر نتایج واقعی عملکرد، شیوهٔ جاری پاسخ‌گو نبوده و به محاسبهٔ درست سود منجر نمی‌شود. با این حال، نهادهای سیاست‌گذار و مجامع حرفه‌ای حسابداری تاکنون نسبت به ارائهٔ راه‌حل و رویه‌ای مشخص برای تبیین شیوه برخورد حسابداری مناسب در این عقود اقدامی ننموده‌اند. اغلب مدیران و صاحب‌نظران حوزه بانکداری اسلامی نیز بر این عقیده هستند که یکی از موانع توسعهٔ بانکداری اسلامی و ابهامات موجود پیرامون نحوه اندازه‌گیری و شناخت سود عقود مختلف بانکی، به مشکلات و کاستی‌های سیستم حسابداری و گزارشگری مالی جاری ارتباط دارد. بنابراین، هدف اصلی این پژوهش آن است که ضمن شناسایی نارسایی‌های سیستم حسابداری جاری نظام بانکداری کشور، با انجام مطالعه نظری و تطبیقی و استفاده از نظر خبرگان، به عوامل کلیدی یک سیستم حسابداری و گزارشگری مالی مبتنی بر مبانی قانونی و

1. Islamic Development Bank
2. Accounting & Auditing Organization for Islamic Financial Institution

Archive of SID

www.SID.ir

فقهی حاکم بر عملیات بانکداری بدون ربا دست یابد. یافته‌های این پژوهش می‌تواند زمینهٔ طراحی و اجرای یک مدل نوین حسابداری را در صنعت بانکداری کشور با تأکید بر حسابداری عقود مشارکتی به طور خاص و گزارشگری مالی بانک به طور عام فراهم نماید.

اهمیت و ضرورت موضوع

برخی از کارشناسان معتقدند که پس از تغییر قانون بانکی و پولی کشور و استقرار نظام عملیات بانکداری بدون ربا، تغییری در ساختار و زیربنای نظام بانکی برای اجرای عملیات بانکی براساس عقود اسلامی صورت نپذیرفته و همین موضوع در کنار برخی تناقض‌ها در مبانی فقهی و شیوهٔ جاری بانک‌ها، شبهاتی را برای کارگزاران و مشتریان نظام بانکی ایجاد نموده است. برای مثال، اشخاصی که از بانک تسهیلات مشارکتی دریافت می‌کنند، باید بانک را در سود و زیان حاصل از عقد مشارکت واقعی شریک نمایند. تحقق این امر مستلزم آن است که کلیهٔ رویدادها و تراکنش‌های مرتبط با فعالیت موضوع تسهیلات، به نحوی در سیستم حسابداری بنگاه تسهیلات گیرنده ثبت شود تا محاسبه و تعیین سود یا زیان فعالیت مزبور، به طور مجزا از سایر فعالیت‌ها امکان‌پذیر باشد و سهم بانک از سود حاصل از عملیات، از دفاتر حسابداری بنگاه مذکور استخراج گردد. این در حالی است که نه تنها عملیات حسابداری عقود مشارکتی در سیستم‌های حسابداری و گزارشگری مالی فعلی به صورت جداگانه نگه‌داری نمی‌شود، بلکه عملیات حسابداری مربوط به موضوع تسهیلات نیز در دفاتر گیرندهٔ تسهیلات به صورت جداگانه ثبت و گزارش نمی‌شود. به همین دلیل، هیچ‌گونه سود یا زیانی محاسبه و تقسیم نمی‌شود. به عبارت دیگر، تسهیلات‌گیرنده نیز در شرایط فعلی، براساس مشارکت واقعی در سود و زیان با بانکدار رفتار نمی‌کند.

این وضعیت در حالی مشهود است که یکی از مهم‌ترین عوامل در کارکرد بانک‌های اسلامی، به‌ویژه از منظر اجرای مناسب و صحیح قانون عملیات بانکداری بدون ربا، موضوع سود و زیان و چگونگی محاسبهٔ آن می‌باشد و هرگونه شبهه‌ای که درخصوص نحوهٔ محاسبه و شناخت درآمدهای بانک و شیوهٔ تسهیم آن بین فراهم‌آورندگان منابع بانکی ایجاد شود، چالش‌های اساسی را برای نظام بانکداری اسلامی به دنبال خواهد داشت. به همین جهت، اهمیت دقت در معیارهای شناخت و اندازه‌گیری درآمد و در نهایت محاسبهٔ سود بر مبنای عملکرد واقعی، در نظام بانکداری اسلامی دو چندان شده و نحوه ارائه نتایج عملیات در قالب گزارشگری مالی، تأثیر به‌سزایی در رفتار و کردار کاربران مسلمان خواهد داشت. با این ترتیب، اجرای پروژه‌ای که بتواند عوامل کلیدی و تأثیرگذار در

Archive of SID

www.SID.ir

یک سیستم حسابداری و گزارشگری مالی منطبق با الزامات و ویژگی‌های محیطی حاکم بر عملیات بانکداری اسلامی را شناسایی و زمینهٔ مناسبی را برای استقرار آن فراهم نماید، ضروری و اجتناب‌ناپذیر بوده و از اهمیت درخور ملاحظه‌ای برخوردار است.

ادبیات و پیشینهٔ پژوهش

ادبیات پژوهش: قانون عملیات بانکی بدون ربای کشور در شهریور ماه سال ۱۳۶۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی و سپس به تأئید شورای نگهبان رسید و از ابتدای سال ۱۳۶۳ در کلیهٔ بانک‌ها به مورد اجرا گذارده شد. محور اصلی این قانون، حذف بهره و عملیات ربوی از سیستم بانکی است. بر این اساس فصل دوم این قانون تحت عنوان «تجهیز منابع پولی»، بانک‌ها می‌توانند تحت عناوین سپرده‌های قرض‌الحسنه یا سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدّت‌دار به قبول سپرده مبادرت نمایند و منافع حاصل از عملیات خود را براساس قرارداد منعقد شده، متناسب با مدّت و مبالغ سپرده‌های سرمایه‌گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدّت و مبلغ در کل وجوه به کار گرفته شده در این عملیات، تقسیم نمایند. فصل سوم این قانون نیز، به مسئلهٔ تخصیص منابع از طرف بانک‌ها می‌پردازد و برجسته‌ترین مشخصهٔ آن نسبت به بانکداری سنتی، اجتناب از ربا است به نحوی که عمدهٔ نیازهای مالی متقاضیان، از طریق معاملات و قراردادهای مجاز شرعی قابل تأمین می‌باشد. بر اساس مفاد این قانون، بانک‌ها می‌توانند از طریق قراردادهای مشارکتی شامل مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه و مساقات، تمام یا بخشی از سرمایهٔ مورد نیاز بنگاه‌های اقتصادی را تأمین مالی کنند. مهمترین ویژگی این قراردادها، انتظار انتفاعی بودن، متغیر بودن نرخ سود، اذنی بودن قرارداد و نیاز به نظارت و کنترل می‌باشد و برخلاف ماهیت قراردادهای مبادله‌ای که تحقق انتفاع در آنها حتمی است، در قراردادهای مشارکتی، تحقق انتفاع انتظاری بوده و طرفین قرارداد (بانک و متقاضی تسهیلات) انتظار دارند طبق پیش‌بینی خود، سودی داشته باشند اما در عمل ممکن است چنین سودی محقق نگردد. از طرفی در قراردادهای مشارکتی، در ابتدای قرارداد می‌توان سهم سود بانک و نرخ سود انتظاری را برآورد کرد، اما سود واقعی، در پایان قرارداد و مشخص شدن نتایج عملکرد موضوع مشارکت معلوم می‌شود و به صورت طبیعی، از موردی به مورد دیگر، متفاوت خواهد بود؛ چنان که ممکن است برای قرارداد خاصی، نرخ سود، صفر و حتی منفی (زیان) باشد. در نتیجه، سود بانک از محل قراردادهای مشارکتی، متغیر و در پایان دورهٔ مالی معلوم می‌شود (موسویان، ۱۳۸۴). بنابراین، اجرای صحیح مفاد قانون بانکداری بدون ربا با تأکید بر مشارکت بانک در سود یا زیان موضوع قرارداد، مستلزم آن است که حسابداری مورد استفادهٔ بانک (از یک سو به عنوان تسهیلات دهنده و از طرف دیگر به عنوان وکیل

Archive of SID

www.SID.ir

سپرده گذاران و سهامداران) و سیستم حسابداری تسهیلات‌گیرنده از چنان قابلیتی برخوردار باشد که امکان محاسبه، تعیین و کنترل سود و زیان موضوع مشارکت را برای طرفین به شیوه‌ای قابل اتکا و اعتماد فراهم کند.

تدوین و طراحی یک نظام حسابداری و گزارشگری مالی با قابلیت فوق نیز مستلزم توجه به یکسری عوامل مؤثر از قبیل ویژگی‌های محیطی حاکم بر فعالیت‌ها، شناسایی کاربران گزارش‌های مالی و نیازهای اطلاعاتی آنها و در نهایت تدوین اهداف حسابداری و گزارشگری مالی است که ساختار چارچوب مفهومی نظام حسابداری و گزارشگری مالی با آن آغاز و به گزارشگری مالی، که محصول پردازش شدهٔ سیستم حسابداری است، ختم می‌گردد. بنابراین، شناسایی اهداف کاربران درخصوص بهره برداری از گزارش‌های مالی، برای تعیین نوع چارچوب نظری گزارشگری مالی، از اهمیت زیادی برخوردار است. به بیان دیگر، اینکه چارجوب نظری بر ایفا و ارزیابی مسئولیت پاسخگویی یا بر مفید بودن اطلاعات جهت تصمیم‌گیری تاکید کند و اولویت را به کدام مفهوم تخصیص دهد، مستلزم شناسایی اهداف کاربران از بهره برداری از اطلاعات مندرج در گزارش‌های مالی است (باباجانی، ۱۳۸۹). به علاوه، شناسایی و ارائهٔ تعریف جامعی از واحد گزارشگر، در تدوین چارچوب نظری و نظام حسابداری و گزارشگری مالی نیز ضروری است.

سیر تطور حسابداری و گزارشگری مالی نشان می‌دهد که در گذر زمان، کانون توجه در گزارشگری مالی و دیدگاه حاکم بر ضوابط تهیه گزارش‌های مالی تحت تأثیر رقابت بین نظریه‌های مختلف مالکیت[1] قرار گرفته و تغییر یافته است. تا قبل از طرح «نظریهٔ وجوه»[2]، دو مکتب فکری بر نظریه‌های حسابداری حاکم بوده و هر دو نیز مبنای عمل حسابداری قرار گرفته است. «نظریهٔ مالکیت فردی»[3] که تاریخچهٔ آن به اوایل قرن نوزدهم می‌رسد، اولین مکتب فکری است که مبنای متدولوژی حسابداری قرار گرفت. دومین نظریه نیز با عنوان «نظریهٔ مالکیت بر مبنای تفکیک شخصیت»[4] در اوایل قرن بیستم مطرح و به اقتضای زمان و به تدریج جایگزین نظریه مالکیت فردی گردید (باباجانی، ۱۳۸۳). در این دوران، نظریه‌های دیگری تحت عنوان «نظریهٔ حقوق باقیمانده»[5] و «نظریهٔ بنگاه تجاری»[6] نیز بسط و توسعه یافت. در اواخر اول قرن بیستم، ویلیام واتر، ضمن انتقاد از نظریه‌های

1. Equity Theories
2. Fund Theory
3. Proprietary Theory
4. Entity Theory
5. Residual Equity Theory
6. Enterprise Theory

Archive of SID

www.SID.ir

شخصیت‌محور فوق و ارائهٔ استدلال در مورد نارسایی آنها، نظریهٔ وجوه را مطرح و ضمن حذف شخصیت از محوریت نظریهٔ حسابداری، واحد یا منطقه‌ای از عملیات بنگاه یا سازمان را به عنوان کانون و مرکز توجه حسابداری معرفی و اولین نظریهٔ حسابداری عملیات محور[1] را ارائهٔ نمود (واتر، ۱۹۷۴). چنین حوزهٔ مشخصی از فعالیت یا عملیات، در مفهوم، یک حساب مستقل (Fund) نامیده می‌شود که معرف دارایی‌ها و محدودیت‌های حاکم بر آن دارایی‌ها می‌باشد. بنابراین معادلهٔ حسابداری موضوع این نظریه به صورت «دارایی ها = محدودیت بر دارایی‌ها » نمایش داده می‌شود. یکی از ویژگی‌های بارز نظریه وجوه، گرایش نداشتن به سمت منافع هیچ یک از دارندگان حقوق است. در عوض، اطلاعات خاص و مورد نیاز گروههای ذینفع از صورت‌های مالی آن قابل استخراج است.

هر چند نظریهٔ وجوه و نظام حسابداری و گزارشگری مالی مبتنی بر آن، دارای کارکردهای متنوعی در مؤسسات بخش عمومی و خصوصی است، لیکن فقط برخی از کارکردهای این نظریه در مؤسسات بخش عمومی و خصوصی مورد توجه قرار گرفته و عملیاتی شدن برخی از کارکردهای مهم آن مغفول مانده است (بابجانی، ۱۳۸۳). با این وجود، واحدهای انتفاعی، در اغلب موارد به اطلاعات مربوط و به وضعیت و عملکرد مالی تفکیکی حوزه‌های خاصی از عملیات، به منظور ارزیابی و ایفای مسئولیت پاسخگویی نیازمندند. از این رو استانداردها و شیوه‌های نوینی برای گزارشگری مالی این حوزه‌ها تدوین شده است که به نظر می‌رسد پشتوانهٔ نظری آنها از نظریهٔ وجوه سرچشمه می‌گیرد. به عنوان مثال، تهیهٔ اطلاعات مالی برای حوزه‌های خاص از طریق گزارشگری بخش‌ها[2] و مباحث مربوط به حسابداری سنجش مسئولیت[3] از پشتوانهٔ نظری تئوری وجوه برخوردار است. با توجه به مطالب اظهارشده، مبانی نظری حاصل از مطالعهٔ تطبیقی مربوط به مرحلهٔ اول این پژوهش به شرح خلاصه زیر ارائه می‌شود:

۱- تأکید بر سودمندی در تصمیم‌گیری برای کاربران به عنوان اولویت اول اهداف نظام حسابداری و گزارشگری مالی متداول، مبتنی بر مفروضاتی است که ریشه در تئوری‌های بنیانی اقتصادی برگرفته از جهان‌بینی غربی است که اعتقاد دارند رفتار انسان در چارچوب تئوری‌های نفع شخصی و رفتار عقلایی صورت می‌پذیرد. این در حالی است که در جوامع مسلمان باید پیروی از جهان‌بینی اسلامی، تعادل بین نفع شخصی و منافع اجتماعی، از اهمیت اساسی برخوردار باشد و رعایت اصول شریعت در کسب سود و فعالیت‌های اقتصادی و همچنین اعتقاد به پاسخگویی در روز جزا، مانع از توجه صرف به سودآوری

1. Operations - Oriented
2. Segment Reporting
3. Segment Accounting

Archive of SID

www.SID.ir

در تصمیمات گردد. بنابراین، سودمندی در تصمیم‌گیری اقتصادی نمی‌تواند هدف اصلی و منحصر به فرد چارچوب نظری حسابداری وگزارشگری مالی حاکم بر عملیات بانکداری بدون ربا در جامعهٔ اسلامی باشد.

۲- با توجه به موارد اظهارشده، کاربر اطلاعات مالی مرتبط با عملیات بانکداری بدون ربا، در استفاده از گزارش‌های مالی بانک‌های اسلامی، در وهلهٔ اول به دنبال حصول اطمینان از نحوهٔ عمل بانک‌ها دربارهٔ این عملیات است و معیار بعدی وی در انتخاب یک بانک اسلامی برای سرمایه‌گذاری، تجزیه و تحلیل‌های اقتصادی می باشد. بنابراین، گزراش‌های مالی یک بانک اسلامی باید بتواند او را در این موارد خطیر یاری نماید. تحقق این امر مستلزم آن است که نظام حسابداری و گزارشگری مالی بانک‌های اسلامی از چارچوب نظری برای تدوین اهداف حسابداری استفاده نماید که بر مسئولیت پاسخگویی تمرکز داشته باشد.

۳- در بانکداری اسلامی، منابع و مصارف، از یک سو دارای تنوع بسیاری هستند و از سوی دیگر، ماهیت و محتوای عمل در بین آنها از تفاوت های قابل ملاحظه‌ای برخوردار می‌باشد. این منابع می‌توانند از طریق پذیرش سپردهٔ قرض‌الحسنه، جاری و پس انداز، سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار عام و حتی سپرده‌های سرمایه‌گذاری خاص (سپردهٔ سرمایه‌گذاری محدود) تجهیز و در قراردادهای قرض‌الحسنه، عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی و یا سرمایه‌گذاری مستقیم، تخصیص و مصرف گردند. وجود تفاوت‌های ماهوی بین این منابع، ایجاب می‌نماید که عملیات حسابداری مربوط به آنها به صورت جداگانه نگه‌داری و وضعیت عملکرد مالی هر یک از منابع به تفکیک گزارش شود. کاربر گزارش‌های مالی یک بانک اسلامی، حق دارد از نحوهٔ عمل مشارکت بانک با فراهم‌کنندگان منابع و تسهیلات‌گیرندگان آگاهی یافته و با مقایسهٔ میزان ریسک و بازدهی هر کدام از عقود مختلف، نسبت به چگونگی سرمایه‌گذاری خود در بانک تصمیم‌گیری نماید. فقدان چنین اطلاعاتی موجب می‌شود که فرآیند تصمیم‌گیری فرد دچار اختلال گردیده و منجر به تصمیم بهینه نگردد. علاوه براین، عدم افشای کافی این اطلاعات موجب می‌شود که ارزیابی رعایت الزامات حاکم بر قانون بانکداری بدون ربا در مورد این عقود و معاملات، برای کاربر امکان‌پذیر نگردیده و او را با ابهام جدی مواجه کند.

بنابراین، با در نظر گرفتن ویژگی‌های محتوایی عقود، در کنار انتظارات کاربران مسلمان و نتایج حاصل از بررسی مبانی نظری حسابداری، چنین به نظر می رسد که از بین نظریه‌های مختلف، به کارگیری نظریهٔ وجوه در قالب سیستم حسابداری حساب‌های مستقل برای حسابداری و گزارشگری مالی بانکداری بدون ربا مناسب‌تر است.

Archive of SID

www.SID.ir

در این مطالعه، علاوه بر بررسی مبانی نظری، شیوهٔ فعلی گزارشگری مالی عملیات بانکداری اسلامی در دنیا و کشور نیز مورد بررسی قرار گرفت. برای این منظور گزارش‌های مالی سالانهٔ هشت بانک اسلامی دنیا و پنج بانک داخلی پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران ارزیابی شد تا از این طریق نقاط قوت و مزایای گزارش‌های مالی مختلف شناسایی شود. از طرفی با این بررسی، نقاط ضعف و نواقص گزارشگری مالی بانک‌های داخلی شناسایی و نتیجهٔ آن، به همراه نتایج حاصل از مطالعات نظری و تطبیقی، زمینهٔ لازم برای تنظیم پرسشنامه جهت نظرخواهی از خبرگان را فراهم نمود تا با ترکیب این شواهد استقرایی با قیاس‌های منطقی مبتنی بر مطالعات نظری، چارچوب مناسبی تدوین و برای نظرخواهی از خبرگان و کسب اجماع عمومی آنها دربارهٔ عوامل کلیدی یک نظام مطلوب حسابداری و گزارشگری مالی مورد استفاده قرار گیرد.

پیشینهٔ تحقیق:

پژوهشگران و اندیشمندان مسلمان حسابداری و دینی، پژوهش‌های متعددی در رابطه با انطباق عملیات بانکداری با قوانین مطروحه در شریعت اسلام انجام داده‌اند که عمدتاً بر چگونگی محاسبه و توزیع سود بین بانک و مشتری و همچنین تحمل مخاطره از سوی طرفین متمرکز است. مهمترین این پژوهش‌ها، مجموعهٔ تحقیقاتی است که توسط بانک توسعهٔ اسلامی(IDB) انجام شده و نتایج آن در ۵ جلد تنظیم و در کتابخانهٔ مؤسسهٔ تحقیق و آموزش اسلامی بانک توسعهٔ اسلامی نگه‌داری می‌شود. نتیجه این تحقیقات منجر به تأسیس سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی شد که در ۲۷ مارس ۱۹۹۱ میلادی در بحرین به ثبت رسید. پیروی از استانداردهای این سازمان در برخی کشورها از جمله بحرین، اردن، سودان و قطر الزامی است و در مؤسسه پولی عربستان سعودی به عنوان راهنما و در هیئت استانداردهای حسابداری مالزی(MASB) به‌عنوان مبنای توسعهٔ استانداردهای حسابداری مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در حوزهٔ حسابداری اسلامی نیز پژوهش‌های متعددی برای دستیابی به یک مدل حسابداری و گزارشگری مالی در محیط‌های اقتصادی اسلامی انجام شده است که ازجمله می‌توان به تحقیقات ملیاه سلیمان[1] اشاره نمود که طی چندین پژوهش به نتایج منسجم و قابل اتکایی درخصوص گزارشگری مالی اسلامی دست یافت. پایان‌نامهٔ دکتری شاهول حمید[2] در دانشگاه داندی اسکاتلند[3] که در سال

1. Maliah Sulaiman
2. Shahul Hameed Bin Mohammad Ebrahim
3. Dundee University Scotland

Archive of SID

www.SID.ir

۲۰۰۰ با عنوان «نیاز به حسابداری اسلامی» تدوین شده نیز در همین رابطه صورت‌گرفته است. از پژوهش‌های خاص در حوزهٔ گزارشگری مالی بانکداری اسلامی، تحقیق بسام مآلی و همکاران (Bassam Maali, 2006) با عنوان «گزارشگری اجتماعی توسط بانک‌های اسلامی» را می‌توان یکی از پژوهش‌های مهم انجام شده دانست . یافته‌های این مطالعه نشان داد که مقولات اجتماعی، نگرانی عمده بانک‌های اسلامی محسوب نمی‌شود و انتشار گزارش هیئت نظارت شرعی نیز حاکی از توجه بانک‌های اسلامی به جلب اطمینان مشتریان و کاربران از صورت‌های مالی نسبت به پیروی بانک از اصول اسلامی است.

در ایران نیز تاکنون پژوهش‌ها و مطالعات زیادی در حوزهٔ بانکداری اسلامی صورت پذیرفته است که بیشتر به مقولهٔ نظام بانکداری بدون ربا در مقایسه با بانکداری ربوی از منظر مبانی اقتصادی و فقهی پرداخته شده است، ولی در حوزهٔ حسابداری و گزارشگری مالی نظام مزبور، تحقیقات زیادی صورت نگرفته است. یکی از معدود تحقیقات انجام شده در زمینهٔ حسابداری در نظام بانکداری بدون ربا، پژوهشی است که توسط سید ابوالفضل دلقندی با عنوان «بررسی ساختارهای مالی و حسابداری عملیات بانکی بدون ربا» صورت گرفته و در چند بخش به بررسی سیستم حسابداری منابع بانک، بررسی و طبقه‌بندی تسهیلات اعطایی، بررسی نظام حسابداری هر یک از عقود، ضرورت و اهمیت تهیه شاخص‌های مالی جهت برآورد کارایی بانک و بررسی روش‌های حسابداری طرف‌های قرارداد بانک پرداخته ولی الگوی کلی خاصی برای جایگزینی با نظام حسابداری فعلی پیشنهاد نداده و اهداف گزارشگری مالی و مبانی نظری در بانکداری بدون ربا نیز مورد بررسی قرار نگرفته است. سایر تحقیقات انجام شده در حوزهٔ بانکداری اسلامی نیز اغلب به بررسی نظام بانکداری بدون ربا از منظر اقتصادی یا شرعی پرداخته که از مهم‌ترین آنها، طرح پژوهشی انجام شده توسط سید عباس موسویان برای پژوهشکدهٔ پولی و بانکی تحت عنوان «بانکداری اسلامی» است که در چندین مرحله تجدید چاپ و بازنگری شده است.

سؤال‌های اصلی تحقیق

براساس مباحث اظهار شده، سؤال‌های تحقیق شامل دو سؤال اصلی و تعدادی سؤال فرعی به شرح ذیل صورت‌بندی شده است:

Archive of SID

www.SID.ir

۱- آیا مدل حسابداری و گزارشگری مالی مورد عمل بانکداری ایران، از قابلیت‌های لازم برای پاسخگویی به نیازهای کاربران و ضرورت‌های حاکم بر قانون عملیات بانکی بدون ربا برخوردار است؟

۱-۱- آیا چارچوب مفهومی حسابداری مرسوم که بر «سودمندی در تصمیم‌گیری» تأکید دارد، برای گزارشگری مالی در نظام بانکداری بدون ربا مناسب است؟

۱-۲- آیا مدل حسابداری مرسوم در نظام بانکداری کشور، قادر به نگه‌داری حساب و گزارشگری سود یا زیان واقعی حاصل از عقود مشارکتی می‌باشد؟

۲- عوامل کلیدی مدل حسابداری و گزارشگری مالی مناسب برای پاسخگویی به نیازهای کاربران و ضرورت‌های حاکم بر عملیات بانکی بدون ربای ایران با تأکید بر عقود مشارکتی کدامند؟

۲-۱- آیا چارچوب مفهومی مبتنی بر «مسئولیت پاسخ‌گویی» در مقایسه با چارچوب مفهومی مبتنی بر «سودمندی در تصمیم‌گیری» برای گزارشگری مالی در نظام بانکداری بدون ربا مناسب‌تر است؟

۲-۲- آیا سودمندی گزارش‌های مالی بانک‌های اسلامی در ایفای مسئولیت پاسخگویی شرعی، در مقایسه با سودمندی این گزارش‌ها در تصمیم‌گیری، از اولویت و اهمیت بیشتری برای کاربران مسلمان برخوردار است؟

۲-۳- آیا مدل حسابداری مبتنی بر تئوری وجوه، نسبت به مدل حسابداری مبتنی بر تئوری شخصیت، برای ایفای مسئولیت پاسخ‌گویی حاکم بر عملیات بانکداری بدون ربا مناسب‌تر است؟

۲-۴- آیا مبانی شناخت سود یا زیان در نظام بانکداری بدون ربا، از قابلیت‌های لازم در جهت تطبیق با اصول شرعی اسلام برخوردار است؟

۲-۵- آیا سیستم حسابداری و گزارشگری مالی مورد استفادهٔ گیرندگان تسهیلات مربوط به عقود مشارکتی، از قابلیت‌های لازم برای محاسبه و گزارشگری سود واقعی ناشی از عملیات برخوردار می‌باشد؟

روش تحقیق

با توجه به موضوع این پژوهش، روش تحقیق باید به نحوی انتخاب می‌شد که هم وضعیت موجود (آنچه که هست) را مورد ارزیابی قرار می‌داد و هم دستیابی به یک وضعیت مطلوب یا به عبارت بهتر

Archive of SID

www.SID.ir

(آنچه باید باشد) را ممکن می‌ساخت. از این‌رو، از میان رویکردهای موجود روش‌شناسی تحقیق، رویکرد تفسیری مناسب تشخیص داده شد تا با استفاده از متدلوژی تحقیق دلفی[1] دستیابی به اهداف پژوهش را میسر سازد. بر این اساس، تحقیق حاضر در مراحل مختلفی به شرح زیر اجرا گردید:

الف- مطالعهٔ مبانی نظری: در این مرحله، تحقیقات انجام شده در حوزهٔ حسابداری و گزارشگری مالی در جوامع اسلامی به طور عام و مطالعات انجام شده پیرامون بانکداری اسلامی و سیستم حسابداری و گزارشگری مالی آن مورد مطالعه قرار گرفت. علاوه بر این، سایر مباحث نظری سازگار با ویژگی‌های محیطی گزارشگری مالی بانکداری بدون ربا از جمله مباحث نظری مربوط به عقود و مبانی فقهی تجارت اسلامی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در فرآیند این بررسی-ها و مطالعات، ضمن شناسایی کاستی‌ها و نواقص احتمالی نظام حسابداری و گزارشگری مالی مورد عمل بانک ها، عوامل کلیدی یک نظام حسابداری که به نظر پژوهشگر با ویژگی‌های محیطی حاکم بر قانون عملیات بانکداری بدون ربا سازگار بود، از منابع نظری استخراج گردید. پس از آن، عوامل کلیدی مذکور، در قالب سؤالات مناسبی منظور و پرسشنامه‌ای حاوی موارد پیشنهادی جهت نظرخواهی از خبرگان طراحی گردید.

ب- نظرخواهی عمومی از خبرگان: در این مرحله از تحقیق با استفاده از تحقیق دلفی، نظر خبرگان در مورد عوامل کلیدی یک نظام حسابداری و گزارشگری مالی مناسب برای اجرای عملیات بانکداری بدون ربا و همچنین ارزیابی وضعیت موجود، جمع‌آوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

ج- تدوین طرح کلی مدل: در آخرین مرحلهٔ تحقیق، با استفاده از یافته‌های تحقیق حاوی عوامل کلیدی مورد اجماع خبرگان، ویژگی‌های کلیدی یک مدل حسابداری و گزارشگری مالی مناسب برای نظام بانکداری بدون ربا با تأکید بر عقود مشارکتی در قالب مدل پیشنهادی ارائه گردید.

تعریف جامعه و روش نمونه گیری

در تحقیق به شیوهٔ دلفی، نمونهٔ مورد مطالعه باید به نحوی انتخاب شود تا افراد متخصص، خبره و صاحب‌نظر در موضوع تحقیق، موسوم به اعضای گروه دلفی به عنوان نمایندگان جامعه مورد نظر، در نظرسنجی نقشی اساسی ایفا نمایند. به همین جهت، روش‌های نمونه‌گیری تصادفی برای انتخاب این افراد مناسب نمی‌باشد، بلکه در این قبیل پژوهش‌ها اشخاص صاحبنظر از طریق بررسی دانش، توانمندی و تجربیاتی که دارند انتخاب می‌شوند. مبنای انتخاب این افراد نیز ویژگی‌هایی است که

1. Delphi Survey

Archive of SID

www.SID.ir

صاحبنظران روش دلفی، برای اعضای گروه دلفی ضروری شمرده‌اند. به نظر هارمن و پرس[1]، یک گروه متخصص در تحقیق دلفی، گروهی هستند که نمایندگان گروه‌های مختلف در آن شرکت داشته و از افرادی تشکیل شده باشند که علم و آگاهی عمیق و وسیعی در زمینهٔ تحقیق دارند. بر این اساس برای ۱۳۲ نفر از متخصصین و صاحبنظران واجد شرایط در زمینهٔ تحقیق به شرح جدول شمارهٔ ۱، پرسشنامه‌ای حاوی سؤالات مرتبط با سؤال‌های اصلی و فرعی تحقیق ارسال شد تا از نظر کارشناسی آنان استفاده گردد.

جدول (۱): گروه‌های خبرگان و متخصصین منتخب

گروه	شرح	تعداد(نفر)
اول	اعضای هیئت علمی گروه های حسابداری و مدیریت مالی دانشگاه ها	۳۳
دوم	اعضای هیئت مدیره و مدیران ارشد و میانی نظام بانکی ایران	۴۷
سوم	مدیران سازمان و شرکت بورس اوراق بهادار و شرکت های سرمایه گذاری	۲۱
چهارم	اعضای جامعه حسابداران رسمی کشور	۳۱
جمع		۱۳۲

روش گردآوری اطلاعات

در این مطالعه، اطلاعات مورد نیاز عمدتاً از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و توزیع پرسشنامه و در موارد ضروری با انجام مصاحبه حضوری گردآوری شده است. باتوجه به اینکه هدف اصلی تحقیق حاضر، دستیابی به عوامل کلیدی مدل مناسبی برای حسابداری و گزارشگری مالی در بانکداری اسلامی کشور با تأکید بر عقود مشارکتی است، یافتن پاسخ برای دو سؤال اصلی تحقیق و سؤال‌های فرعی زیرمجموعهٔ آنها به شرحی که گذشت، مرحله‌ای اساسی در دستیابی به هدف اصلی این مطالعه می-باشد. با توجه به مبانی نظری و متون مورد مطالعه، در بررسی و تطبیق گزراشگری مالی با الزامات مورد نظر قانون عملیات بانکداری بدون ربا، چند عامل اصلی شامل اهداف گزارشگری مالی، گزارش درآمد و سود مبتنی بر عملکرد، تشکیل و افشای نظر مستقل هیئت نظارت شرعی، ویژگی‌های کیفی اطلاعات مالی و شفافیت و افشای کامل جهت پاسخگویی تعیین و عوامل مزبور به عنوان عوامل محوری سؤال‌های پرسشنامه در نظر گرفته شدند. سپس عوامل فرعی مربوط به هر کدام از عوامل اصلی نیز مورد شناسایی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته و برای نظرسنجی و کسب اجماع نظر گروه‌های متخصص، سؤال‌های مناسبی طراحی و در پرسشنامه درج گردید.

1. Alvin Harman and S. James Press, "Collecting and Analizing Expert Group Judgement Data" Rand Corporation , July , 1975, P. 4

Archive of SID

www.SID.ir

بدین ترتیب، براساس عوامل اصلی و مؤلفه‌های تعریف شده برای کسب نظر متخصصین درخصوص موضوع مورد پژوهش و سؤال‌های اصلی تحقیق، پرسشنامه‌ای حاوی ۵۴ سؤال تدوین و بین آنها توزیع گردید. اعضای گروه دلفی با اظهار نظر موافق یا مخالف در مورد سؤال‌های مطروحه و اختصاص امتیازی از ۰ تا ۹ به هر یک از سؤالات، نظر تخصصی خود را در مورد عوامل کلیدی پیشنهادی اعلام نمودند. علاوه بر این، در پرسشنامهٔ مذکور از پاسخ‌دهندگان درخواست شده بود پس از اعلام نظر موافق یا مخالف درخصوص عامل پیشنهادی، نظر خود را دربارهٔ وضعیت عامل مربوطه در سیستم حسابداری مورد عمل صنعت بانکداری کشور اعلام نمایند تا از این طریق زمینهٔ مناسبی برای مقایسه و ارزیابی وضعیت فعلی گزارشگری مالی بانک‌های کشور در مورد رعایت عوامل مزبور فراهم شود. در این ارزیابی، پاسخ‌دهنده با اختصاص امتیازی از ۰ تا ۹، میزان دستیابی به عامل مورد نظر را در گزارشگری مالی رایج اعلام و نظر خود را از وضعیت عامل پیشنهادی در پیوستاری که به همین منظور در پرسشنامه لحاظ شده بود ارائه می‌نمود. در پیوستار مذکور، عدد ۹ نمایانگر تحقق کامل یا رعایت کامل عامل مورد ارزیابی و عدد صفر نشان دهندهٔ فقدان آن عامل در وضعیت فعلی گزارشگری بود.

آزمون‌های آماری انجام شده و نتایج حاصله

همان‌طور که گفته شد، داده‌های این مطالعه از طریق توزیع پرسشنامه بین خبرگان جمع‌آوری گردید و در تهیه، اصلاح و تأیید به منظور روایی پرسشنامه، از نظرات بیش از ۱۰ نفر از صاحبنظران امر استفاده شد. به منظور بررسی پایایی پرسشنامه نیز از آزمون آلفای کرونباخ استفاده گردید که نتیجهٔ آزمون با ۰/۹۷ برای عوامل کلیدی پیشنهادی و ۰/۹۸ برای بررسی وضع موجود، حاکی از پایایی بالای پرسشنامه بوده است.

در بخش آزمون‌های آماری تحلیلی، باید به نحوی عمل می‌شد که تأیید یا رد سؤالات، شدت موافقت یا مخالفت، اجماع یا عدم اجماع درخصوص موضوع و در نهایت، همسان بودن نظرات راجع به موضوعات در بین گروه‌های مختلف یا وجود اختلاف نظر معنی‌دار در بین آنها روشن و معین می‌شد. بدین منظور و برای دستیابی به این اهداف، سؤال های مربوط به هر عامل دسته‌بندی و آزمون‌های ذیل در مورد آنها، طراحی و اجرا گردید:

۱. آزمون دو جمله‌ای برای حصول اطمینان از نظر موافق یا مخالف آزمودنی‌ها در مورد هر یک از سؤالات زیرمجموعه عوامل کلیدی.

Archive of SID

www.SID.ir

۲. آزمون t یک نمونه‌ای، به تفکیک نظرات موافق و مخالف، برای آگاهی از شدت موافقت یا مخالفت خبرگان با موضوع مطروحه در هر سؤال.

۳. آزمون کولموگروف ـ اسمیرنوف یک نمونه‌ای، به تفکیک نظرات موافق و مخالف، برای تشخیص وجود یا عدم وجود اجماع (توافق نظر) در بین خبرگان هر گروه راجع به موضوع مطروحه در هر سؤال.

۴. آزمون کروسکال- والیس، به تفکیک نظرات موافق و مخالف، برای تشخیص همسان بودن یا نبودن پاسخ های خبرگان بین گروه‌های چهارگانه، راجع به هر سؤال.

۵. رتبه بندی عوامل کلیدی مورد تأیید خبرگان با استفاده از آزمون فریدمن.

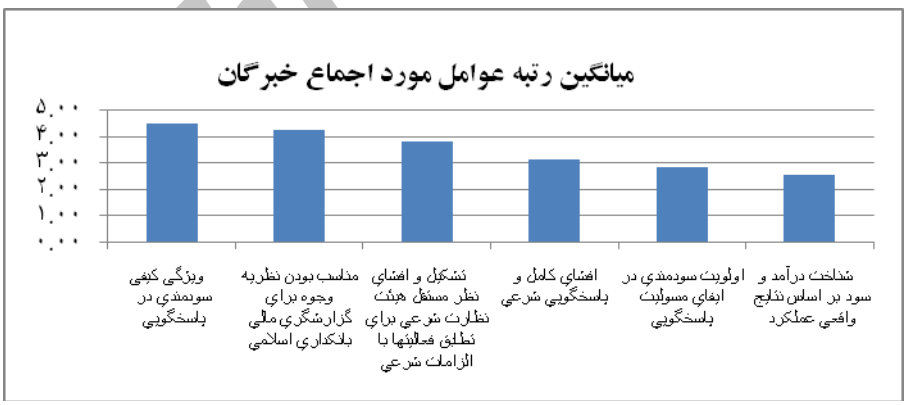
۶. آزمون t یک نمونه ای برای مقایسه و ارزیابی وضع رایج.

۷. آزمون t زوجی برای مقایسه وضع رایج با میانگین پاسخ‌های موافق به منظور ارزیابی فاصلهٔ وضع موجود از وضع مطلوب.

خلاصه نتایج هر آزمون در جدول (۳) ارائه شده است.

رتبه‌بندی عوامل کلیدی مورد اجماع

با توجه به کسب اجماع عمومی در مورد عوامل کلیدی نظام حسابداری سازگار با عملیات بانکداری بدون ربا، حال این سؤال مطرح است که از نظر پاسخ دهندگان کدام عامل کلیدی از اولویت بالاتری برخوردار است؟ به عبارت دیگر، اولویت هر یک از عوامل مورد اجماع خبرگان در چه رتبه‌ای قرار می‌گیرد. برای این منظور از آزمون ناپارامتریک فریدمن استفاده شده که نتایج و اولویت مورد نظر خبرگان، در قالب نمودار زیر خلاصه می‌گردد:

Archive of SID

www.SID.ir

جدول (۲): خلاصهٔ نتایج آزمون‌های آماری انجام شده

شمارهٔ سؤال	عامل کلیدی مربوط	تأیید یا رد سؤال	شدت موافقت یا مخالفت		اجماع یا عدم اجماع	همسان بودن پاسخ‌ها	ارزیابی وضع رایج
		آزمون دوجمله‌ای	آزمون t t>1.64	میزان موافقت یا مخالفت	آزمون کولموگروف-اسمیرونوف یک نمونه‌ای	آزمون کروسکال-والیس	آزمون T زوجی مقایسه با موافقین
۱	اولویت سودمندی در ایفای مسئولیت پاسخگویی شرعی در اهداف گزارشگری مالی	موافقت	15.276	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲		موافقت	13.832	موافقت شدید	اجماع	خیر	دارای تفاوت معنی‌دار
۵		موافقت	9.349	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۶		موافقت	8.631	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳	اولویت سودمندی در تصمیم گیری در اهداف گزارشگری مالی	مخالفت	8.721	مخالفت شدید	اجماع	بلی	-
۴		مخالفت	8.624	مخالفت شدید	اجماع	بلی	-
۷	تشکیل و افشای نظر مستقل هیئت نظارت شرعی	موافقت	15.092	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۶		موافقت	11.778	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۸		موافقت	12.216	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۸		فاقد تفاوت معنی‌دار				بلی	-
۹	شناخت سود و درآمد براساس نتایج واقعی عملکرد	موافقت	10.127	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۰		موافقت	19.310	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۱		موافقت	11.918	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۲		موافقت	13.475	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۳		موافقت	13.720	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۴		موافقت	13.695	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۷		موافقت	18.541	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۸		موافقت	19.594	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۱۵	محاسبه و اعمال تضمینی سود براساس نرخ‌های مورد انتظار و بدون توجه به نتایج عملکرد واقعی	مخالفت	12.707	مخالفت شدید	اجماع	بلی	-
۱۶		مخالفت	14.33	مخالفت شدید	اجماع	بلی	-
۱-۱۹	روش پیشنهادی برای محاسبه و اعمال ارزش افزودهٔ حاصله موضوع مشارکت در سود	موافقت	7.450	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲-۱۹		موافقت	12.870	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
19-3		موافقت	4.936	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار

Archive of SID

www.SID.ir

۲۰	نامناسب بودن گزارشگری عملکرد بانک در قالب یک شخصیت گزارشگر	فاقد تفاوت معنی‌دار				بلی	-
۲۱		موافقت	19.231	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۲		موافقت	16.113	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۳		موافقت	17.386	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۴	مناسب بودن نظریه وجوه برای گزارشگری مالی بانکداری اسلامی	موافقت	15.61	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۵		موافقت	16.870	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۶		موافقت	13.396	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۷		موافقت	15.864	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۸		موافقت	16.088	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۲۹		موافقت	18.69	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۰	ویژگی کیفی سودمندی در پاسخگویی شرعی	موافقت	17.162	موافقت شدید	اجماع	خیر	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۱		موافقت	14.570	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۳		موافقت	13.684	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۲	ویژگی کیفی سودمندی در تصمیم‌گیری	موافقت	14.022	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۴		مخالفت	9.11	مخالفت شدید	اجماع	بلی	-
۳۵		مخالفت	11.544	مخالفت شدید	اجماع	بلی	-
۳۷	افشای کافی و پاسخگویی	موافقت	14.902	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۳۹		موافقت	12.58	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۰		موافقت	11.130	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۱		موافقت	14.937	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۲		موافقت	12.415	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۳		موافقت	12.121	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۴		موافقت	11.70	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۵		موافقت	18.127	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۶		موافقت	15.975	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۷		موافقت	12.527	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۸		موافقت	13.023	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۴۹		موافقت	11.22	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار

Archive of SID

www.SID.ir

۵۰		موافقت	12.808	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۵۱		موافقت	15.496	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۵۲		موافقت	30.402	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۵۳		موافقت	26.309	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار
۵۴		موافقت	19.488	موافقت شدید	اجماع	بلی	دارای تفاوت معنی‌دار

یافته‌های تحقیق و مدل گزارشگری مالی پیشنهادی

الف- یافته‌های تحقیق: بر اساس نتایج حاصل از آزمون‌های انجام شده، عوامل کلیدی و ویژگی‌های هر یک از عوامل کلیدی نظام حسابداری و گزارشگری مالی سازگار با قانون عملیات بانکداری بدون ربا، شناسایی گردید. یافته‌های تحقیق بیانگر این واقعیت است که خبرگان بانکداری، بازار سرمایه، حسابرسان و دانشگاهیان، دربارهٔ موارد مشروحهٔ زیر اتفاق نظر داشته و اعتقاد دارند که :

۱- مدل حسابداری و گزارشگری مالی مرسوم در بانکداری ایران، از قابلیت‌های لازم برای پاسخگویی به نیازهای کاربران و الزامات شرعی حاکم بر قانون عملیات بانکی بدون ربا برخوردار نیست.

۱-۱- چارچوب مفهومی حسابداری متداول که صرفاً بر «سودمندی اطلاعات در تصمیم‌گیری» تأکید دارد، برای گزارشگری مالی عملیات بانکداری بدون ربا مناسب نیست.

۱-۲- مدل حسابداری مورد عمل در نظام بانکداری کشور، از قابلیت‌های لازم برای نگه‌داری حساب و گزارشگری سود یا زیان مبتنی بر نتایج واقعی عملکرد حاصل از عقود مشارکتی برخوردار نیست.

۲- چارچوب مفهومی مبتنی بر «مسئولیت پاسخگویی» در مقایسه با چارچوب مفهومی مبتنی بر «سودمندی در تصمیم‌گیری» برای گزارشگری مالی در نظام بانکداری بدون ربا مناسب‌تر است.

۳- سودمندی گزارش‌های مالی بانک‌های کشور در ایفای مسئولیت پاسخگویی شرعی حاکم بر عملیات بانکداری بدون ربا، در مقایسه با سودمندی این گزارش‌ها در تصمیم‌گیری، از اولویت و اهمیت بیشتری برای کاربران مسلمان برخوردار است.

اعضای گروه دلفی ضمن بررسی تئوری‌های حسابداری و مقایسهٔ قابلیت‌های نظریهٔ وجوه و نظریهٔ شخصیت در اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بر این عقیده هستند که:

Archive of SID

www.SID.ir

۴- مدل حسابداری مبتنی بر تئوری وجوه، نسبت به مدل حسابداری مبتنی بر تئوری شخصیت، برای ایفای مسولیت پاسخگوئی حاکم بر عملیات بانکداری بدون ربا مناسب‌تر است.

۴-۱- نگه‌داری حساب و گزارشگری مالی جداگانه برای هر یک از عقود و در قالب یک حساب مستقل به ارتقای ظرفیت مسئولیت پاسخگویی گزارشگری مالی بانک از یک طرف و تسهیل محاسبات مربوط به درآمد و سود براساس قانون بانکداری بدون ربا و الزامات شرعی ناظر بر آن از طرف دیگر کمک شایان توجهی می نماید.

۴-۲- تفکیک درآمد و سود حاصل از عقود مختلف از طریق بکارگیری نظریهٔ وجوه، توزیع سود براساس الزامات حاکم بر قانون عملیات بانکداری بدون ربای کشور را تسهیل نموده و آن را امکانپذیرتر می‌سازد.

۴-۳- نگه‌داری حساب و گزارشگری مالی جداگانه برای تسهیلات مأخوذه توسط تسهیلات گیرنده، محاسبه سود و زیان ناشی از موضوع مشارکت با بانک را برای طرفین مشارکت تسهیل می نماید.

به این ترتیب، چارچوب کلی نظام حسابداری پیشنهادی باید بر پایهٔ نظریهٔ وجوه و سیستم حسابداری حساب‌های مستقل طراحی و اجرا شود.

اعضای گروه دلفی در مورد مبانی شناخت سود یا زیان نیز با اجماع کافی عقیده دارند که:

۵- مبانی شناخت سود یا زیان در نظام عملیات بانکداری بدون ربا، با انجام تعدیلاتی در حسابداری مورد عمل سیستم بانکی، از قابلیت های لازم برخوردار است.

۵-۱- عدم محاسبه سود مبتنی بر عملکرد واقعی توسط بانک‌ها و اعمال درآمد و در نتیجه سود براساس نرخ‌های مورد انتظار به صورت تضمینی و بدون توجه به نتایج عملکرد موضوع مشارکت با مفاد قانون عملیات بانکداری بدون ربا و ضوابط شرعی ناظر بر آن به طور کامل منطبق نبوده و می باید در نهایت براساس نتایج عملکرد واقعی تعدیلات لازم در حساب ها صورت پذیرد.

اعضای گروه دلفی در مورد گیرندگان تسهیلات اعتقاد دارند که:

۶- سیستم حسابداری و گزارشگری مالی مورد استفادهٔ گیرندگان تسهیلات مربوط به عقود مشارکتی، مشروط به تفکیک و استفاده از حسابداری بخش‌ها برای گزارشگری تسهیلات مأخوذه، از قابلیت‌های لازم برای محاسبه و گزارشگری سود واقعی ناشی از عملیات برخوردار می باشد.

علاوه بر موارد فوق، اعضای گروه دلفی به این نتیجه رسیدند که موارد زیر می‌توانند در ارتقای سطح مسئولیت پاسخگویی شرعی و شفافیت عملیات بانکداری بدون ربا و همچنین سودمندی

Archive of SID

www.SID.ir

اطلاعات در تصمیم‌گیری‌های سپرده‌گذاران و سهامداران بانک‌ها نقش درخور ملاحظه‌ای داشته باشند:

۷- ارائهٔ اطلاعات مفید برای ارزیابی و ایفای مسئولیت پاسخگویی شرعی در گزارش‌های مالی بانک اسلامی ضرورت دارد. به عبارت دیگر اطلاعات مندرج در گزارش‌های مالی بانک اسلامی باید از ویژگی سودمندی در پاسخگویی شرعی نیز برخوردار باشد.

۸- تشکیل هیئت نظارت شرعی و ارائه و افشای نظر مستقل این هیئت در مورد تطابق فعالیت‌ها و عقود مختلف با اصول و الزامات شرعی ضرورت دارد.

۹- ارائهٔ اطلاعات ذیل موجب افزایش ظرفیت پاسخگویی گزارشگری مالی بانک‌های اسلامی می‌گردد:

۹-۱- ارائهٔ اطلاعات مربوط به رعایت الزامات شرعی

۹-۲- ارائهٔ نظر مستقل هیئت نظارت شرعی

۹-۳- افشای ماهیت و دلایل انجام معاملات مغایر با الزامات شرعی و نحوه و محل مصرف منابع حاصل از آنها و همچنین افشای نظر هیئت نظارت شرعی راجع به آنها

۹-۴- افشای ضوابط و سیاست‌های بانک در اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه و ارائهٔ اطلاعات مالی تفکیکی آن (شامل ترازنامه و صورت منابع و مصارف)

۹-۵- افشای رویکرد بانک در برخورد با بدهکاران ناتوان از بازپرداخت بدهی قرض‌الحسنه

۹-۶- افشای اطلاعات مربوط به فعالیت‌های خیریه بانک و ارائه اطلاعات مالی تفکیکی آن (شامل ترازنامه و صورت منابع ومصارف)

۹-۷- افشای سیاست‌ها و شیوه تسهیم درآمدهای بانک بین منابع سپرده‌گذاران و سهامداران

۹-۸- افشای سیاست ها و رویه های بانک در اخذ و شناسایی سود از عقود مشارکتی

بدین ترتیب، در این مرحله از تحقیق با در نظر گرفتن مبانی نظری حاکم بر ویژگی‌های محیطی عملیات بانکداری بدون ربا و بر اساس اجماع نظر خبرگان، چارچوب کلی و مدل مفهومی و همچنین عوامل کلیدی یک مدل حسابداری و گزارشگری مالی مناسب و سازگار با مفاد قانون عملیات بانکداری بدون ربا به شرح نمودارهای شماره ۱ و ۲ ارائه می‌گردد (انتهای مقاله پیوست می‌باشد).

بر همین اساس نیز کلیات مدل پیشنهادی برای گزارشگری مالی بانک های اسلامی ایران، مبتنی بر نظریهٔ وجوه تنظیم و به شرح اطلاعات و گزارش های مالی زیر پیشنهاد گردید:

Archive of SID

www.SID.ir

جدول (۳): کلیات مدل پیشنهادی برای گزارشگری مالی بانک های اسلامی ایران

ردیف	عنوان گزارش
۱	**گزارش بازرس قانونی و حسابرس مستقل بانک اسلامی**
۲	**گزارش مستقل هیئت نظارت شرعی** درخصوص به تطابق فعالیت ها و اقدامات بانک اسلامی با اصول الزامات شرعی
۳	**ساختار حساب‌های مستقل:** - حساب مستقل عقود مشارکتی - حساب مستقل عقود مبادله‌ای - حساب مستقل عقود قرض‌الحسنه - حساب مستقل سرمایه‌گذاری‌های مستقیم - حساب مستقل فعالیت‌های عمومی - حساب مستقل فعالیت‌های غیرمشاع
٤	**صورت های مالی** مبتنی بر نظریهٔ وجوه شامل : - صورت وضعیت و عملکرد مالی برای هر یک از حساب‌های مستقل - صورت وضعیت و عملکرد مالی ترکیبی برای کلیه حساب‌های مستقل - صورت جریان وجوه نقد برای هر یک از حساب‌های مستقل - صورت وضعیت و عملکرد مالی تلفیقی
٥	**یادداشت های همراه صورت های مالی** با تأکید بر : - ارائهٔ اطلاعات مربوط به رعایت الزامات شرعی - ارائهٔ اطلاعات مالی تفکیکی زیر گروه‌های طبقات اصلی عقود و فعالیت ها - افشای سیاست‌ها و رویه‌های بانک در اخذ و شناسایی سود در عقود مختلف به ویژه عقود مشارکتی - افشای سیاست ها و شیوه تسهیم درآمدهای بانک بین منابع سپرده گذاران و سهامداران - افشای ماهیت و دلایل انجام معاملات مغایر بر الزامات شرعی و نحوه و محل مصرف منابع حاصل از آنها و افشای نظر هیئت نظارت شرعی راجع به آنها - افشای ضوابط و سیاست‌های بانک در اعطای تسهیلات قرض الحسنه و ارائهٔ اطلاعات مالی تفکیکی آن - افشای رویکرد بانک در برخورد با بدهکاران ناتوان از بازپرداخت بدهی قرض الحسنه - افشای اطلاعات مربوط به فعالیت های خیریه بانک و ارائه اطلاعات مالی تفکیکی

بدین ترتیب، علاوه بر تنظیم صورت وضعیت مالی، گزارش عملکرد و صورت منابع و مصارف تفکیکی برای هر یک از عقود، صورت‌های مالی ترکیبی برای کلیهٔ عقود، بدون آنکه ارقام آنها تلفیق گردند، در فرمت خاصی به شرح صفحهٔ بعد قابل تنظیم است.

www.SID.ir

یادآوری این نکته نیز ضروری است که استفاده از نظام حسابداری مبتنی بر تئوری حسابداری حساب‌های مستقل (وجوه) مانع از تهیه و تنظیم صورت‌های مالی تلفیقی برای بانک در قالب یک واحد گزارشگر نخواهد بود. همان‌طور که بیان گردید، در مدل پیشنهادی، ارائهٔ اطلاعات مالی طبقات کلی عقود و فعالیت‌ها در قالب حساب‌های مستقل ذکر شده در سطح صورت‌های مالی اساسی ارائه شده و اطلاعات تفضیلی مربوط به زیرگروه‌های هر طبقه (طبقات تفضیلی) در سطح یادداشت‌های همراه صورت‌های مالی قابل ارائه است. این در حالی است که در صورت تفکیک و استفاده از حسابداری بخش‌ها برای گزارشگری تسهیلات مأخوذه در سیستم حسابداری و گزارشگری مالی مورد استفادهٔ گیرندگان تسهیلات مربوط به عقود مشارکتی، امکان محاسبه و گزارشگری مناسب‌تر سود واقعی ناشی از عملیات نیز فراهم می‌گردد. بنابراین، استفادهٔ همزمان از این دو پیشنهاد، یکی در نظام بانکی و دیگری در حوزهٔ گیرندگان تسهیلات، می‌تواند شرایط بکارگیری و اجرای مناسب‌تر الزامات شرعی حاکم بر قانون بانکداری بدون ربا را فراهم سازد.

بانک اسلامی نمونه

صورت ترکیبی وضعیت مالی فعالیت ها و طبقات کلی عقود

برای سال مالی منتهی به تاریخ ../../....

عناوین حساب	حساب مستقل فعالیتهای عمومی	حساب مستقل قرض الحسنه	حساب مستقل عقود مبادله ای	حساب مستقل عقود مشارکتی	حساب مستقل سرمایه گذاریهای مستقیم	حساب مستقل سایر فعالیتها (غیرمشاع)	جمع
دارایی‌ها	دارایی‌ها	دارایی‌ها	دارایی‌ها	دارایی‌ها	دارایی‌ها	دارایی‌ها	دارایی‌ها
بدهی‌ها	بدهی‌ها	بدهی‌ها	بدهی‌ها	بدهی‌ها	بدهی‌ها	بدهی‌ها	بدهی‌ها
خالص دارایی‌ها	خالص دارایی‌ها	خالص دارایی‌ها	خالص دارایی‌ها	خالص دارایی‌ها	خالص دارایی‌ها	خالص دارایی‌ها	خالص دارایی‌ها

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

یافته‌های منتج از آزمون‌های آماری بر روی اطلاعات جمع‌آوری شده نشان می‌دهند که گروه‌های چهارگانه در مورد تمامی عوامل مورد سؤال، به توافق عمومی (اجماع) رسیده‌اند. بنابراین، هدف از

www.SID.ir

اجرای این مطالعه به شیوهٔ دلفی، که دسترسی به اجماع خبرگان در مورد عوامل کلیدی مدل مناسب حسابداری و گزارشگری مالی در بانکداری اسلامی ایران با تأکید بر عقود مشارکتی بوده، حاصل گردید. بر اساس نتایج این مطالعه، نظام حسابداری مرسوم از نظر خبرگان، قادر به پاسخگویی نیازهای کاربران نبوده و مستلزم تغییراتی است که کلیات آن در قالب عوامل کلیدی مندرج در مدل پیشنهادی بیان گردید. با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادهایی نیز جهت تحقیقات آتی به شرح زیر ارائه می‌گردد:

۱- با توجه به نتایج مطالعه مبنی بر ضرورت بازنگری در وضع رایج گزارشگری مالی بانک‌های کشور، به مراجع حرفه‌ای مسئول تدوین مفاهیم نظری و استانداردهای حسابداری و گزارشگری مالی کشور به ویژه سازمان حسابرسی و جامعهٔ حسابداران رسمی کشور، پیشنهاد می‌گردد با همکاری نزدیک شورای پول و اعتبار و سایر ارکان نظارتی بانک مرکزی و از طریق تشکیل کارگروهی ویژه برای بانکداری اسلامی، نسبت به بررسی جامع و تدوین چارچوب نظری و استانداردهای حسابداری لازم برای این حوزه اقدام نمایند.

۲- با توجه به نتایج تحقیق به بانک مرکزی و شورای پول و اعتبار پیشنهاد می‌نماید تا در مورد تشکیل هیئت نظارت شرعی و ارائه و افشای نظر مستقل این هیئت در مورد تطابق فعالیت‌ها و عقود مختلف با اصول و الزامات شرعی در بانک‌های کشور تحقیقات جامعی انجام و حسب نتیجه اقدام نماید.

۳- این مطالعه را می‌توان آغازی برای انجام مطالعات دانشگاهی در سطح عالی برای ارتقای حوزهٔ حسابداری و گزارشگری مالی بانکداری اسلامی در کشور دانست که در صورت تداوم و توجه، می‌تواند منجر به ارتقای عملکرد بانکداری اسلامی در کشور گردد. بنابراین، یافته‌های این مطالعه می‌توانند مبنای مطالعات و تحقیقات بعدی قرار گیرند. علاوه بر این، بدیع و نو بودن این حوزه از تحقیق در کشور و همچنین چالش‌های حسابداری موجود در توسعهٔ ابزارهای پولی و مالی اسلامی جدید، انجام تحقیقات بیشتر را برای غنی‌تر کردن ادبیات حسابداری و گزارشگری مالی در بازارهای پول و سرمایهٔ کشورهای اسلامی ایجاب می‌نماید. بر این اساس، موضوعات زیر را می‌توان برای تحقیقات آتی پیشنهاد نمود تا به تناسب در سطوح کارشناسی ارشد و دکتری مورد توجه و مداقهٔ اساتید و دانشجویان مربوطه قرار گیرند:

- انجام تحقیقات لازم برای تکمیل و تدوین مدل تفضیلی چارچوب کلی طراحی شده در این مطالعه و آزمون آن

Archive of SID

www.SID.ir

- انجام مطالعات تطبیقی برای مقایسهٔ وضعیت رایج نظام حسابداری و گزارشگری مالی بانکداری کشور با سایر جوامع اسلامی
- انجام تحقیقات جداگانه و تفکیکی در مورد شیوهٔ شناسایی درآمد و سود در عقود مشارکتی مختلف در بانک‌های کشور و ارزیابی آن از منظر تطابق با الزامات حاکم بر قانون بانکداری کشور با هدف تدوین و طراحی شیوهٔ مناسب و مقایسهٔ تطبیقی با رویهٔ مورد عمل سایر جوامع مسلمان.
- تحقیق پیرامون مناسب بودن یا نبودن بکارگیری نظریهٔ وجوه در نظام حسابداری و گزارشگری مالی بانکداری اسلامی کشور و تبیین چالش‌ها و مزایای آن.
- انجام تحقیقات جداگانه درخصوص نرخ مأخوذه از تسهیلات مشارکتی بخش‌های مختلف صنعت در نظام بانکداری کشور و مقایسهٔ آن با بازدهی همان صنایع در سنوات مربوطه به منظور ارزیابی تقریبی تطابق سود عقود مشارکتی با نتایج عملکرد واقعی.

امید است این مطالعه از یک طرف آغازی برای انجام مطالعات بیشتر و بهتر و توسعهٔ روزافزون و کیفی خدمات بانکداری اسلامی در کشور باشد و از طرف دیگر نیز بتواند توجه مراجع رسمی و قانونگذاری را به اهمیت حسابداری و گزارشگری مالی در روند اجرای صحیح مقررات و قوانین جلب نماید.

Archive of SID

www.SID.ir

منابع و مأخذ:

۱. باباجانی، جعفر (۱۳۸۹)، "ضرورت تدوین استانداردهای حسابداری و گزارشگری مالی بخش عمومی و چالش‌های فراروی آن"، فصلنامهٔ حسابرس، سال دوازدهم، شمارهٔ ۴۹.

۲. بزرگ اصل، موسی(ترجمه) (۱۳۸۴) ، "اهداف و خصوصیات حسابداری اسلامی"، ریضال هال و شاهول حمید بن ابراهیم ، فصلنامهٔ حسابرس، سال هفتم، شمارهٔ ۳۰ .

۳. جابری، علی اکبر(۱۳۸۲)، "ترجمه استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی" تدوین شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی(AAOIFI)، سازمان حسابرسی نشریهٔ ۱۶۴.

۴. دلاور، علی(۱۳۸۰) "مبنای نظر و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی"، انتشارات رشد، تهران.

۵. دلقندی، سید ابوالفضل (۱۳۷۶)، "بررسی ساختارهای مالی و حسابداری عملیات بانکی بدون ربا"، مجموعه مقالات هشتمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، مؤسسهٔ عالی بانکداری.

۶. صالح آبادی، علی(۱۳۸۵)، "بازارهای مالی اسلامی" (مجموعه مقالات) ، دانشگاه امام صادق(ع).

۷. صیدی، حجت اله (۱۳۸۷)، "ارائهٔ مدلی برای گزارشگری مالی در بازار سرمایه اسلامی"، نمونه موردی ایران، پایان نامه دکتری دانشگاه علامه طباطبایی به راهنمایی دکتر باباجانی.

۸. علی مدد، مصطفی(۱۳۸۲)، "استانداردهای حسابداری و نقد حسابداری و گزارشگری مالی در بانک‌های ایران"، فصلنامه حسابرس، سال پنجم، شماره ۲۱ .

۹. غنی‌نژاد، موسی(۱۳۸۳)، "بررسی برخی نظرات مربوط به بانکداری بدون بهره"، مجموعه مقالات پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، مؤسسهٔ عالی بانکداری.

۱۰. موسویان، سید عباس، "ارزیابی قراردادها و شیوهٔ اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا"، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال پنجم، پائیز ۱۳۸۴.

۱۱. موسویان، سید عباس(۱۳۸۶)، "بانکداری اسلامی"، ویرایش پنجم، پژوهشکدهٔ پولی و مالی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

۱۲. نجفی ، مهدی (۱۳۸۳)، "بازارهای مالی اسلامی در مالزی"، مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق(ع).

Archive of SID

www.SID.ir

۱۳. هدایتی، سید علی اصغر و همکاران، مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، مؤسسهٔ عالی بانکداری، ۱۳۸۱ ش.

۱۴. هیئت تدوین استانداردهای حسابداری ایران، مبانی نظری حسابداری و گزارشگری مالی در ایران، متن پیشنهادی، نشریهٔ ۱۱۳، ۱۳۷۶.

۱۵. قانون عملیات بانکی بدون ربای ایران مصوب ۱۳۶۲.

۱۶. آیین نامهٔ اجرایی عملیات بانکداری بدون ربای ایران مصوب ۱۳۶۲.

۱۷. قانون بانکی و پولی کشور، مصوب ۱۳۵۲.

18. AAOIFI, 1996, Accounting and Auditing standards for Islamic Financial Institutions, Manama, Bahrain: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financil Institutions.
19. AICPA, Audit and Accounting Guide: Banks and servieing Institution, AlCPA, Newyork, 1999.
20. Alvin Harman and S. James Press, Collecting and Analizing Expert Group Judgement Data, Rand Corporation , July, 1975,
21. Baydoun, N. and Willet, R., 2000, Islamic Corporate Reports, Abacus, 36(1).
22. Gray S. j. Towards a theory of culture influence on the Development of Accounting system Internationally, Abacus (23).
23. Hameed, S. 2000, The Need For Islamic Accounting: Perception of Its Objectives and Characteristics by Malaysian Accoutant and Academics, PH.D. Thessis, University of Dundee.
24. Harold A. Linstone and Murray Turoff, 1975, The Delphi Method: Theqnique and Applications, Addison – Wesley Publishing Co. Inc., P. 3.
25. Hendriksen, Eldon, 1991, Accounting Theory, 5th Editon. IRWIN
26. Hofsted Greet 1987, the cultural context of Accounting, in Accounting and culture, Bary E.Cushing (ed), American Accounting.
27. Hopwood, A. 1991, The Future of Accounting Harmonization in the Comunity, European Accounting
28. Hord Warner H. A Neglected Area of Accountion Valuation, Accounting Review, XVII, NO, 4.
29. Khan, M. A., Accounting Issues and Concepts for Islamic Banking, Ins, Development of an Accounting System for Islamic Banking, London: The Institute of Islamic Banking & Insurance, 1994.
30. Mirza, M. & Baydoun, N., Accounting Policy in a Riba Free Environment, Accounting, Commerce and Finance: The Islamic Perspective Journal, 4 (1): 30-40- 2000.
31. Perera, H. 1989, Towards a framework to analyses the impact of culture on Accounting, Interntional Journal of Accounting , Vol. 24.

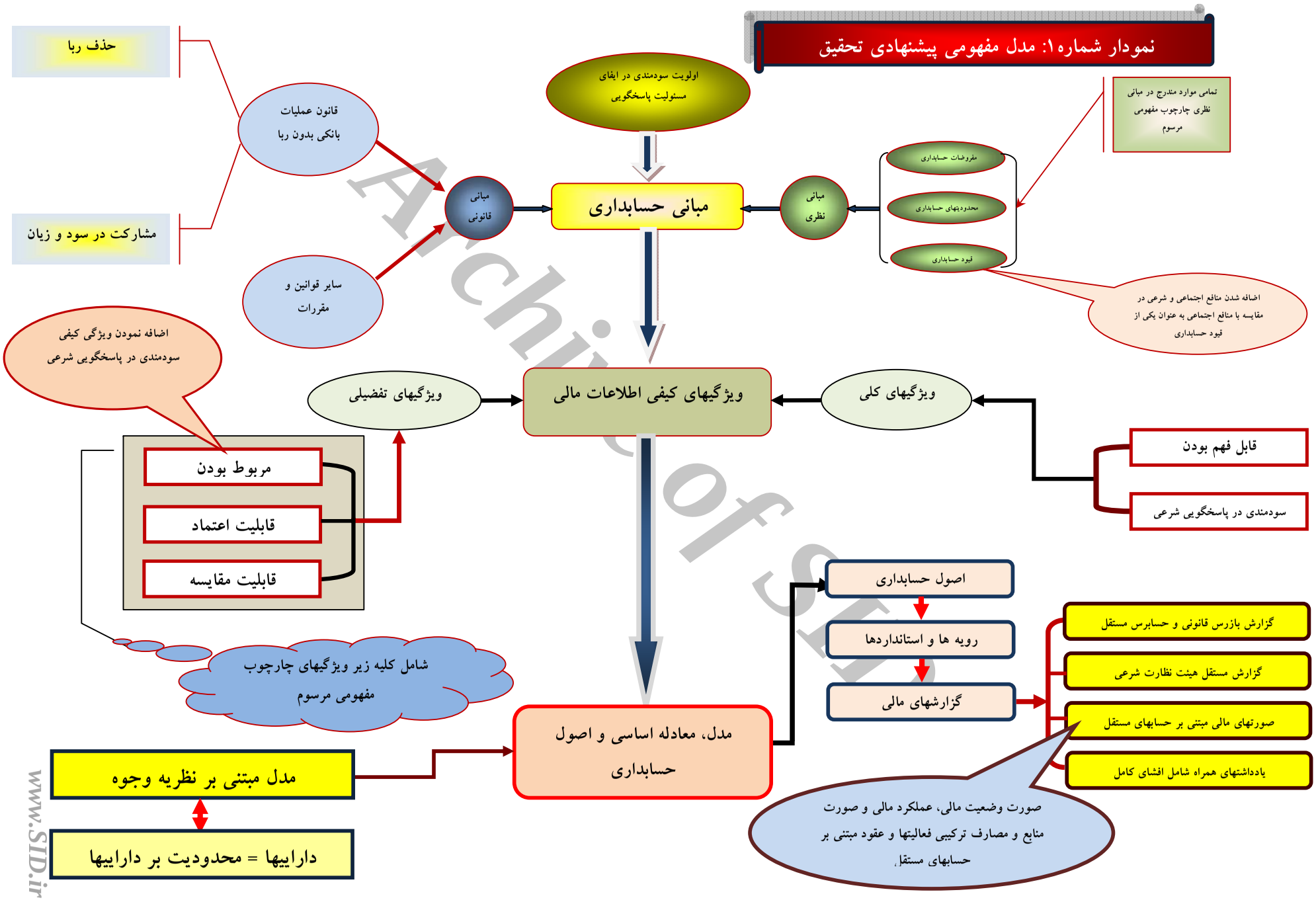
Archive of SID

www.SID.ir

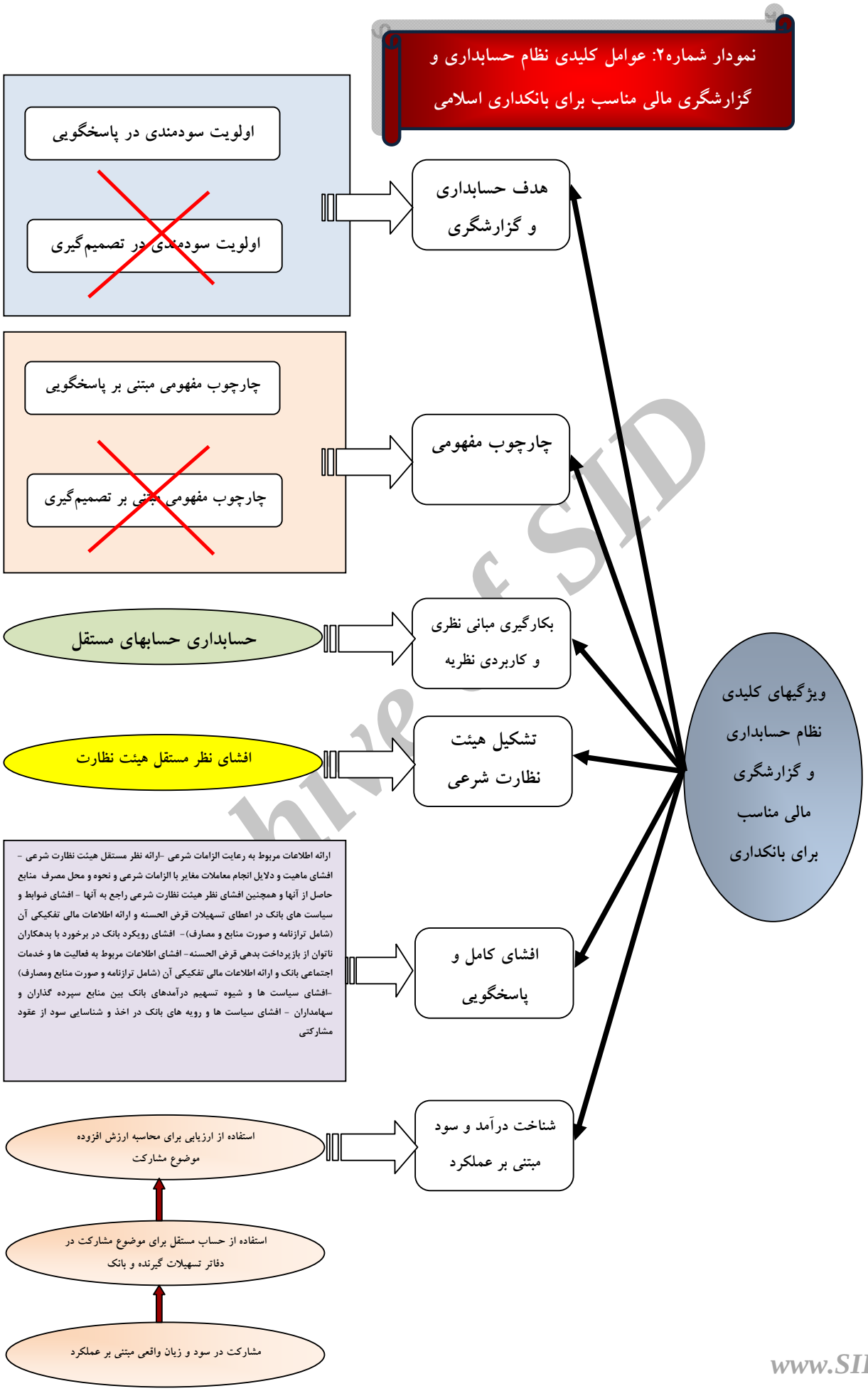
32. Sulaiman, M.,2001, Testing a Model of Islamic Corporate Financial Reports:some experimental Evidence, IIUM, Journal of Economics and Management, q(2).
33. Sulaiman, M., 1997, Testing a Theory of Islamic Corporate Reporting: The Case of Malysia, PH.D. Thesis, University of Otago.
34. Vatter, W.J. 1947, The Fund Theory of Accounting and Its Implications for Financial Reports, The University of Chicago Press.
35. Zaid, O. A., Accounting Books and Reports in the Islamic State, Proceedings of the International Conference 1: Accounting Commerce and Finance: The Islamic Perspective,Sydney, Australia, 1997.

Archive of SID

www.SID.ir

Archive of SID
www.SID.ir

نمودار شماره۲: عوامل کلیدی نظام حسابداری و گزارشگری مالی مناسب برای بانکداری اسلامی
اولویت سودمندی در پاسخگویی
اولویت سودمندی در تصمیم‌گیری
هدف حسابداری و گزارشگری
چارچوب مفهومی مبتنی بر پاسخگویی
چارچوب مفهومی مبتنی بر تصمیم‌گیری
چارچوب مفهومی
حسابداری حسابهای مستقل
بکارگیری مبانی نظری و کاربردی نظریه
افشای نظر مستقل هیئت نظارت
تشکیل هیئت نظارت شرعی
ارائه اطلاعات مربوط به رعایت الزامات شرعی -ارائه نظر مستقل هیئت نظارت شرعی - افشای ماهیت و دلایل انجام معاملات مغایر با الزامات شرعی و نحوه و محل مصرف منابع حاصل از آنها و همچنین افشای نظر هیئت نظارت شرعی راجع به آنها - افشای ضوابط و سیاست های بانک در اعطای تسهیلات قرض الحسنه و ارائه اطلاعات مالی تفکیکی آن (شامل ترازنامه و صورت منابع و مصارف)- افشای رویکرد بانک در برخورد با بدهکاران ناتوان از بازپرداخت بدهی قرض الحسنه- افشای اطلاعات مربوط به فعالیت ها و خدمات اجتماعی بانک و ارائه اطلاعات مالی تفکیکی آن (شامل ترازنامه و صورت منابع ومصارف) -افشای سیاست ها و شیوه تسهیم درآمدهای بانک بین منابع سپرده گذاران و سهامداران - افشای سیاست ها و رویه های بانک در اخذ و شناسایی سود از عقود مشارکتی
افشای کامل و پاسخگویی
استفاده از ارزیابی برای محاسبه ارزش افزوده موضوع مشارکت
استفاده از حساب مستقل برای موضوع مشارکت در دفاتر تسهیلات گیرنده و بانک
مشارکت در سود و زیان واقعی مبتنی بر عملکرد
شناخت درآمد و سود مبتنی بر عملکرد
ویژگیهای کلیدی نظام حسابداری و گزارشگری مالی مناسب برای بانکداری

www.SID.ir